Голові разової спеціалізованої
вченої ради для присудження
ступеня доктора філософії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктору юридичних наук, доценту,
професору кафедри конституційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Олені СІНЬКЕВИЧ

РЕЦЕНЗІЯ

Доктора юридичних наук, професора, професора кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка **ДІДИЧА Тараса Олеговича** на дисертацію **Голдовського Андрія Григоровича** на тему: «Право народу на участь у законотворчості в Україні: стан та перспективи реалізації», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність обраної теми дисертації.

Становлення України, як правової держави передбачає розвиток й вдосконалення законотворчості, складовою якої є вдосконалення правового забезпечення та практики реалізації права народу на участь у законотворчості. Адже за роки незалежності законотворчість в Україні засвідчила існування численних проблем участі в ньому народу, що суттєво перешкоджає формуванню якісної законодавчої бази та, відповідно, ефективному правозастосуванню. Аналіз норм матеріального права та правозастосовної практики свідчить, що законодавча гілка влади в Україні невзмозі протистояти викликам та загрозам

сьогодення. Водночас розбудова в Україні демократичної, правової та соціальної держави, її прагнення до інтеграції у світове співтовариство зумовлюють необхідність здійснювати дослідження різноманітних аспектів законотворчості, особливо тих, що визначають детермінацію законотворчості шляхом реалізації відповідного права уповноваженими суб'єктами. Це повною мірою стосується й права народу на участь у законотворчості в Україні.

Посилює актуальність теми наукового дослідження стан реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні. За період незалежності України механізм участі народу у законотворчості остаточно не був сформований, переважно участь народу має епізодичний та непослідовний характер. Тому сьогодні, особливо в розрізі прийняття Закону України «Про всеукраїнський референдум», суттєво актуалізується необхідність переосмислення питань реалізації права народом на участь в законотворчості України з метою формування доктринальної основи його подальшого правового та організаційного забезпечення.

Актуальність теми дисертації зумовлюється також малодослідженістю деяких, висвітлених у даному дисертаційному досліджені, питань права народу на участь в законотворчості. Зокрема, теоретико-правових та практичних аспектів поняття та сутності права народу на участь у законотворчості України, законодавчої ініціативи як форми реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні, сутності складових законодавчого процесу, ролі правозастосовної практики, його стадійного поділу тощо.

У зв'язку з цим, можна зробити висновок про те, що актуальність дисертаційного дослідження Голдовського Андрія не викликає сумніву.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

У результаті ґрунтовного аналізу змісту наукових публікацій та дисертаційного дослідження Голдовського Андрія, можна зробити висновок про те, що наукові висновки та практичні рекомендації, сформульовані дисертантом, є аргументованими та обґрунтованими. У роботі використано широке коло

українських та зарубіжних наукових праць. Зокрема, емпіричну базу дослідження складають літературні джерела монографічного та навчального характеру, наукові публікації, енциклопедичні словники, нормативно-правові акти України та зарубіжних країн, офіційно зареєстровані законопроєкти та супровідна до них документація, матеріали статистики та результати їх опрацювання. Загалом кількість використаних джерел (241 найменування) свідчить про ґрунтовну наукову та аналітичну роботу автора в ході написання дисертаційного дослідження.

Для досягнення визначеної мети та завдань дисертаційного дослідження автором застосовано загальнонаукові та спеціально-наукові методи, які дали змогу найбільш оптимально врахувати специфіку об'єкта і предмета дослідження та здійснити комплексне всебічне дослідження обраної теми. Зокрема, за допомогою методу діалектичного пізнання вивчено особливості розвитку законотворчої функції парламенту, її поєднання із правом народу на участь у законотворчості (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). Методи системного аналізу використовувалися під час аналізу зарубіжного досвіду щодо закріплення та реалізації права народу на участь у законотворчості (підрозділ 1.3), розкриття змісту права народу на участь у законотворчості (підрозділ 2.1). Конкретно-історичний метод та логічний методи (його основні прийоми: аналіз, синтез, індукція, дедукція) вжито при розкритті еволюції реалізації права народу у законотворчості в Україні як предмету теоретичного осмислення (підрозділ 1.1). Особливості законодавчого закріплення та практичної реалізації законодавчої ініціатива як форма реалізації права народу на участь у законотворчості було розкрито за рахунок використання методу структурного аналізу та наукового прогнозування і моделювання (підрозділ 2.2). Застосування порівняльно-правового методу дало змогу вивчити світовий досвід законодавчого закріплення права народу на участь у законотворчості (підрозділ 1.3).

Вагомих результатів в дослідженні механізмів реалізації права народу на участь у законотворчості референдумом було досягнуто за рахунок застосування структурно-функціонального підходу (підрозділи 2.3, 3.2, 3.3). За допомогою формально-логічного методу було здійснено пошук нових ефективних форм

конституційно-правового регулювання права народу на участь у законотворчості (підрозділи 2.2, 2.3, 3.2, 3.3). Активне застосування методу правового моделювання дало змогу удосконалити правове забезпечення реалізації права народу на участь в законотворчості (підрозділи 2.2, 3.2 ,3.3).

В результаті їх застосування, автором було здійснено ґрунтовний аналіз наукових джерел, нормативно-правових актів, матеріалів практики та сформульовано наукові висновки і практичні рекомендації. Вдале використання великої кількості методів пізнання позитивно вплинуло на ступінь обґрунтованості одержаних результатів.

Змістовне наповнення дисертаційного дослідження відповідає визначеним у вступі об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження. У представленому дисертаційному дослідженні автору вдалося сформулювати наукові висновки та практичні пропозиції, які відповідають критерію новизни, вирішують поставлені завдання та відповідну наукову проблематику. У зв'язку з цим, можна зробити висновок, що поставлена мета була повністю автором досягнута.

Ретельне ознайомлення із змістом рецензованої дисертації, науковими публікаціями автора засвідчило відсутність в роботі положень, які можуть свідчити про порушення вимог академічної доброчесності.

Оцінка змісту дисертації.

Слід відмітити, що структура дисертації є послідовною, логічною та відповідає завданнями і меті дослідження. Дисертаційне дослідження характеризується логічним викладом матеріалу та високим рівнем наукового стилю.

Дисертаційна робота складається з вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків до кожного розділу й загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У *Розділі 1 «Теоретичні засади реалізації права народу на участь у законотворчості»* узагальнено розуміння права народу на участь у законотворчості, зроблено висновки щодо стану його наукового пізнання та перспектив вироблення єдиної концептуально-методологічної парадигми. Варто

позитивно відзначити спробу автора зробити внесок в удосконалення понятійно-категоріального апарату юридичної науки шляхом виокремлення особливостей та удосконалення визначення поняття «право народу на участь в законотворчості». Вагомим внеском у розробку тематики дослідження став проведений автором аналіз зарубіжного досвіду закріплення права народу на участь у законотворчості на прикладі таких країн Європи як Польща, Федеративна Республіка Німеччина, Чешська Республіка, Австрія та ін.

У межах другого розділу «Конституційно-правове забезпечення реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні: сучасний стан» проаналізовано особливості конституційного регулювання права народу на участь у законотворчості в Україні, визначено його переваги та наявні недоліки, визначено і обґрунтовано шляхи удосконалення. Важливе значення має вивчення інституту законодавчої ініціативи як форми реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні, що дозволило автору встановити місце народу в системі суб'єктів, наділених правом законодавчої ініціативи. Цікавим та науково значимим є проведений автором аналіз конституційно-правового забезпечення права народу на участь у законотворчості референдумом в Україні.

Розділ 3 «Перспективи реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні» має практико-орієнтований характер, націлений на вивчення та обґрунтування перспектив посилення участі народу у законотворчості в Україні. Заслуговує на окрему позитивну оцінку аналіз дисертантом феномену «об'єктивної необхідності» удосконалення реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні, на підставі чого виокремлено і розкрито зміст напрямів такого удосконалення. Саме ця частина роботи стосується практики реалізації народом свого права на участь у законотворчості та шляхів посилення такої реалізації. Крім того автором визначено перспективи вироблення науково-практичної моделі реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні через залучення інститутів громадянського суспільства, а також удосконалення правового забезпечення реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні.

У висновках автором узагальнено проведене дослідження та акцентовано увагу на ключових положеннях, пропозиціях і рекомендаціях, що випливають з його змісту.

Дисертаційне дослідження Голдовського Андрія свідчить про проведений ґрунтовний науковий аналіз джерельної бази. Отже, в цілому, ступінь обґрунтованості наукових висновків та практичних рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні, є достатньо високим.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій в представленому дисертаційному дослідженні не викликає сумнівів. Достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій обумовлюється правильно та обґрунтовано обраною методологією, її професійним використанням в процесі наукового дослідження, ґрунтовним аналізом джерельної бази.

Оцінка новизни результатів наукового дослідження.

Слід наголосити на тому, що наукові висновки та практичні пропозиції автора є новими, достовірними та обґрунтованими на належному рівні. Наукова новизна одержаних Голдовським Андрієм результатів обумовлюється тим, що дане дослідження є одним із перших комплексних загальнотеоретичних досліджень теоретико-правових та практичних аспектів реалізації народом України свого права на участь у законотворчості, в результаті проведення якого сформульовані наукові висновки та практичні рекомендації щодо удосконалення законодавчого процесу та посилення ролі в ньому народу.

Дисертантом *вперше:* а) обґрунтовано конституційно-правовий механізм практичної реалізації права Українського народу на законодавчу ініціативу та внесення законопроектів до Верховної Ради України; б) розроблено механізм доступу громадян України до процесу визначення допустимості/недопустимості ухвалення законів України (застосування права народного вето), який реалізується в певній послідовності у три етапи: відхилення законопроекту;

паралельного волевиявлення; послідовного волевиявлення; в) доведено виокремлення двох напрямів удосконалення реалізації права народу на участь у законотворчості: реалізація цієї участі через застосування інститутів громадянського суспільства; розвиток громадянського суспільства як запоруки ефективної реалізації народного волевиявлення через його інформатизацію, правову освіту, підвищення рівня правової культури, формування уніфікованої правосвідомості на основі формування національної свідомості, загальнонаціональної ідеї та ідеології демократичного законотворення; г) запропоновано перспективну науково-практичну модель реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні та ін.

Також автором *удосконалено* формулювання законотворчості як складного за змістом юридичного концепту у сфері правотворення; визначення права народу на участь у законотворчості як конституційно-правової категорії; механізм конституційно-правового закріплення та гарантування права народу на участь у законотворчості через конституційно-правову визначеність: форм участі народу у процесі законотворчості із встановленням етапів процесу, на яких залучається народ як суб'єкт відповідних відносин; кількісних, якісних та ін. критеріїв суб'єктності народу щодо процесу законотворчості із відповідною детермінацією за кожною формою такої участі та ін; інтерпретацію права законодавчої ініціативи, що виходить від народу як однієї із форм реалізації конституційно-правового статусу суб'єктів, що приймають участь в управлінні державою та ін.

Разом з тим, у роботі *дістали подальший розвиток:* а) концептуально-методологічна парадигма дослідження стану та перспектив реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні, яка демонструє об'єктивну та невідворотну еволюціє цього права в бік розширення форм його практичної реалізації, адже це право є не декларативним, а реальним, оскільки сформувалося в якості суспільного запиту української нації на доступ до управління державними справами, зокрема через процеси законотворчості; б) системний аналіз зарубіжного досвіду європейських країн, якій надає підстави визначити,

що право на участь народу у законотворчості є невід'ємним елементом системи демократичних прав і свобод; в) концепція обґрунтування доцільності впровадження законодавчої ініціативи як форми реалізації права народу на участь у законотворчості через закріплення за народом статусу суб'єкту права законодавчої ініціативи, яка: сприятиме розширенню практичних можливостей реалізувати обсяг конституційних прав та свобод громадян, враховуючи те, що «народ» детермінується через громадян держави; сприятиме максимізації задоволення потреб суспільства в законодавчому регулюванні відповідних відносин; скороченню часу, необхідного для впорядкування тих суспільних відносин, які виникають в Україні, але які або не мають відповідного законодавчого регулювання, або законодавче регулювання яких потребує удосконалення; ставатимуть індикатором відповідності результатів роботи Парламенту суспільним очікуванням виборців

Наукове та практичне значення одержаних результатів.

Викладені у дисертації положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані в:

– науково-дослідній роботі – у процесі подальших наукових розробок методологічного та практичного характеру під час розширення форм законодавчого забезпечення права народу на участь у законотворчості;

– законотворчій діяльності – для удосконалення законодавства України в сфері реалізації права народу на участь у законотворчість, зокрема обґрунтування доцільності наділення його правом законодавчої ініціативи;

– навчально-методичній роботі – при викладанні навчальних дисциплін «Конституційне право», «Конституційно-процесуальне право», «Сучасний зарубіжний конституціоналізм», «Сучасний український конституціоналізм», «Організація діяльності Верховної Рад України»; для підготовки підручників, навчальних посібників і навчально-методичних матеріалів.

Оцінка ідентичності анотації та основних положень дисертації.

Анотації та основні положення тексту рецензованої дисертації відповідають вимогам ідентичності в частині формулювання теми, об'єкту, предмету, завдань, положень, новизни, висновків до розділів, загальних висновків. У змісті анотації відображено положення, котрі стосуються методології дослідження, основні положення дисертації та їх достовірність.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях.

Змістовне наповнення, перелік та кількість публікацій, апробація результатів дисертації відповідають встановленим нормативним вимогам. Основні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, що містяться у дисертації, знайшли своє відображення у 10 наукових працях. Зокрема, 5 публікації у наукових фахових виданнях України, 2 публікації у наукових виданнях інших держав, 3 публікації у матеріалах і тезах конференцій.

Наукові публікації Голдовського Андрія відповідають вимогам п. 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою № 44 Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р.

Відповідність дисертації встановленим вимогам.

Дисертація Голдовського Андрія відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Оформлення дисертації відповідає

вимогам оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40. Порушень академічної доброчесності в дисертації та наукових працях, в яких представлено результати дисертації, не виявлено.

Аналіз дискусійних положень та основні зауваження.

В цілому, позитивно оцінюючи актуальність, обґрунтованість, достовірність, наукову новизну, наукове та практичне значення проведеного Голдовським Андрієм дисертаційного дослідження, слід звернути увагу на дискусійні моменти і висловити зауваження щодо окремих положень роботи:

1. У змісті дисертаційного дослідження дисертант вживає дві категорії, які по суті відображають зміст самого дослідження «право народу на участь у законотворчості України» і «право законодавчої ініціативи, що виходить від народу». Проте у змісті дисертаційної роботи вказані поняття остаточно не розмежовані. Тому виникає запитання до дисертанта щодо того, чи ототожнює він ці поняття чи проводить між ними розмежування.

2. Потребує додаткового роз'яснення запропоноване автором удосконалене формулювання поняття «законотворчість» як складного за змістом юридичного концепту у сфері правотворення, який означає офіційно встановлений процесуально-процедурний порядок створення законодавчих актів, що включає передзаконодавчу (попередню) стадію – пізнання потреб законодавчого врегулювання певних суспільних відносин; безпосередню стадію (безпосередньо законодавчий процес) – нормативно-регламентована діяльність щодо подання, розгляду, прийняття (зміни), набрання чинності, оприлюднення законодавчого акту; постзаконодавчу стадію – моніторингову та аналітичну діяльність за результатами правозастосовної практики на предмет якості чинного законодавства. Саме визначення надане з точки зору процедурно-процесуального розуміння законотворчості та не враховує інші доктринальні підходи до розуміння законотворчості, що представлені в юридичній науці . Крім того, доцільно було б додати у зміст запропонованого визначення положення суб'єктного розуміння вказаного поняття, особливо крізь призму тематики

дисертації, в тому числі доповнити визначення категорією «народ», що є ключовим суб'єктом, який повинен брати і бере участь у законотворчості.

3. Дисертантом цілком вірно в підрозділі 2.2. розкрито інститут законодавчої ініціативи як форми реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні, надано її характеристику, визначено роль у законотворчій активності народу. Проте це не єдина форма реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні. Тому дисертанту варто було б окремо надати відповідь на питання різновиду таких форм, надати їх характеристику.

4. Враховуючи реалії сьогодення важливий практично витребуваний характер мали б висновки автора про особливості реалізації народом України права на участь у законотворчості. Сьогодні досить гостро постає питання реалізації цього права у формі законодавчої ініціативи, проблем участі народу у громадських обговореннях законопроектів, участі представників громадянського суспільства під час комітетного розгляду законопроектів, обмеження можливостей участі народу у зборах, мітингах, походах і демонстраціях, участі народу, що перебуває на тимчасово окупованих територіях України, в зонах активних бойових дій, на території зарубіжних держав в законотворчості тощо.

5. Заслуговують на позитивну оцінку підготовлені автором законотворчі пропозиції щодо удосконалення правового забезпечення участі народу в законотворчості в Україні. Проте деякі аспекти потребують уточнення, а саме: який правовий статус матимуть законопроекти, прийняті за результатами всеукраїнського референдуму? Чи можуть вони бути скасовані, змінені і ким та в якому порядку? Чи можуть бути такі законодавчі акти ветовані Главою держави? Чи можуть такі законодавчі акти або окремі їх положення бути предметом розгляду Конституційного Суду України в частині їх конституційності? Який статус матимуть закони, які прийняті за результатами всеукраїнського референдуму або були ініційовані в порядку реалізації права народом на законодавчу ініціативу? Чи можуть інститути громадянського суспільства брати

участь у процедурах розгляду законопроекту, які мають бути правові наслідки за порушення?

Висловлені зауваження спрямовані на уточнення пропозицій автора і не стосуються концептуальних положень дисертації, а тому не впливають на її загальну позитивну оцінку. Результати дисертації Голдовського Андрія мають як теоретичне, так і практичне значення, розвивають правову доктрину, а також можуть бути використані у подальших науково-теоретичних дослідженнях та практичній діяльності.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Дисертація Голдовського Андрія Григоровича на тему: «Право народу на участь у законотворчості в Україні: стан та перспективи реалізації» є самостійним, цілісним, логічно сформованим та завершеним науковим дослідженням, яке містить сформульовані і обґрунтовані результати, що відповідають критеріям наукової новизни та спрямовані на вирішення проблемних питань теорії, практики та правового регулювання законотворчості в Україні. У зв'язку з цим, можна стверджувати про достатній рівень науковості та обґрунтованості висловлених автором у дисертації наукових суджень, положень, висновків і рекомендацій.

На основі ґрунтовного дослідження змістовного наповнення дисертаційної роботи можна констатувати відсутність порушень вимог академічної доброчесності та порушень вимог до змісту та оформлення дисертаційних робіт. Зроблені у дисертації посилання на використані джерела оформлені належним чином.

За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація **Голдовського Андрія Григоровича** відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, пп. 6, 7, 8 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про

присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Відповідно, за результатами публічного захисту **Голдовський Андрій Григорович** заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», а його дисертація заслуговує на позитивну оцінку.

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка **Тарас ДІДИЧ**